

поведення користувача по відношенню до бота. В статті робиться акцент на тому, що головна мета конструювання віртуального співрозмовника буде досягнута в тому випадку, коли успішно буде смодельовано комунікативне поведіння віртуального співрозмовника. Розглянуті та охарактеризовані прикладні аспекти реалізації моделі «стимул-реакція» на основі аналізу діалогів з чат-ботом A.L.I.C.E., а також виявлені її сильні та слабкі сторони. Внаслідок аналізу було визначено перелік завдань, рішення яких приведе до повноцінного функціонування комп'ютера в ролі співрозмовника. Отримані результати стали основою для формулювання шляхів оптимізації автоматичної діалогової системи.

Ключові слова: комунікативна модель, «стимул-реакція», віртуальний співрозмовник, діалог, комунікативне взаємодія, оптимізація.

Begai Olena. The Dialogue Potential of the «Stimulus-Response» Communication Model. This article is devoted to the «stimulus-response» communication model and its potential application in the development of virtual interlocutors which are able to maintain a dialogue with humans. A description is provided of the peculiarities of automatic dialogue systems which must be taken into account by users in the process of this communication. In this way a model can be developed for the communicative behaviour which human users must adopt in this context. In the article it is emphasized that the main purpose in creating a virtual interlocutor will have been achieved when the communicative behaviour of computer has been successfully modeled. The applied aspects involved in implementing the «stimulus-response» model are examined and characterized, based on the analysis of dialogues with the A.L.I.C.E. chat-bot. The results of the research suggest the ways of optimizing the functioning of automatic dialogue systems.

Key words: communication model, «stimulus-response», virtual interlocutor, dialogue, communicative interaction, optimization.

Стаття надійшла до редколегії
01.04.2014 р.

УДК 159.942.5:612.176

Анна Вербицька

Психологічне підґрунтя мовної передачі емоції дистресу

У статті досліджуються складники психологічного підґрунтя мовної передачі емоції дистресу, а саме горя та страждання. Здійснено огляд британської преси 2011–2014 рр. та виокремлено фрустраційні ситуації, які ініціюють виникнення горя-страждання. Проаналізовано основний психологічний фактор внутрішнього переживання емоції дистресу – втрату. Зосереджено увагу на лексичних засобах мовної передачі емоції дистресу. У результаті аналізу статей виокремлено п'ять видів дистресу, що доводить глобальність впливу емоції на різні сфери життя людини.

Ключові слова: базова емоція, дистрес, горе, страждання, втрата, фрустраційна ситуація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Емоційна сфера людини завжди викликала зацікавленість у науковців різних галузей знань: медиків, психологів, психіатрів, філософів, лінгвістів. Зростання інтересу до емоцій породило нову парадигму – лінгвістику емоцій, яка розробляється в межах волгоградської школи лінгвістів (В. І. Шаховський, С. В. Іонова, І. П. Павлючко, В. В. Леонтьєв, Е. В. Козлов та ін.). У центрі парадигми – емоції суб'єкта мовлення та їх відображення в мові відповідно до створення емоційної картини світу. Слово наділене емоційним компонентом, адже виражає певну емоцію чи почуття [4, с. 513]. Недарма однією з найважливіших функцій мови визнається емотивна чи емоційна функція, адже саме мовними засобами людина може передати широкий спектр почуттів, ставлення до навколишнього середовища, провокує емоційну реакцію співрозмовника. Емоції людини виражаються в акті комунікації. В. І. Шаховський визначає емотивність як іманентно притаманну мові семантичну якість виражати системою своїх засобів емоційність як акт психіки, відображені в семантиці мовних одиниць, соціальні та індивідуальні емоції [5, с. 24].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Емоції були предметом дослідження таких провідних психологів, як К. Ізард, І. П. Льюїс, В. С. Лук'янов, Л. В. Путляєва та ін. Проводились емотивні дослідження в межах структурно-семантичного та функціонального підходів (Н. Д. Арутюнова, В. Н. Телія, Ю. Н. Караулов, В. І. Шаховський, Л. М. Васильєв та ін.). Когнітивно-лінгвістичний аспект емоцій вивчали А. Вежбицька, О. М. Антипенко, Л. Ю. Валієва та ін. Нещодавні дослідження у межах лінгвістики емоцій зосереджені на концептуалізації окремих емоцій горя (Л. В. Мальцева), радості (Ю. Ю. Шамаєва), страху (Н. В. Глінка), гніву (О. В. Трофимова) та ін. Мальцева Л. В. Здійснила моделювання концепту «горе, беда, несчастье», що представляє собою ментальну структуру особливого типу, тобто включає різноманітні смислові компоненти (емотивний та подійний). У складі концепту реконструйовано образ та сценарій проживання гірких подій та почуттів, виявлено їх взаємозв'язок [3].

Чимало науковців намагалися класифікувати емоції, беручи до уваги критерії значимості емоцій та почуттів для здоров'я особистості, інтенсивність, спрямованість на об'єкт, якість та кількість. У межах теорії диференційних емоцій К. Ізард виділяє десять фундаментальних (базових) емоцій: радість, здивування, печаль, гнів, відрив, презирство, сором, інтерес, страх, до яких відносить і емоцію дистресу (горе-страждання) [1, с. 93].

Мета статті полягає у визначенні психологічного підґрунтя мовної передачі емоції дистресу. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити психологічні складники емоції дистресу (горе-страждання), встановити та проаналізувати основний психологічний фактор внутрішнього переживання емоції дистресу; 2) на матеріалі статей британської преси 2011–2014 рр. виявити фрустраційні ситуації, які викликають емоцію дистресу; 3) проаналізувати лексичні засоби мовної передачі емоції дистресу.

Двокомпонентність емоції дистресу становить науковий інтерес та визначає наукову новизну, адже у процесі дослідження вперше братиметься до уваги не тільки психологія виникнення емоції дистресу, а й лінгвістичний аналіз її мовної передачі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Базові емоції складають основу мотиваційної системи людського існування. Фундаментальні емоції переживаються по-різному та по-різному впливають на когнітивну сферу людини і її поведінку [1, с. 94]. К. Ізард виділяє такі ознаки базових емоцій, які безпосередньо притаманні досліджуваній емоції дистресу: 1) базові емоції завжди мають чіткі та специфічні нервові субстрати; 2) базова емоція проявляє себе за допомогою виразної та специфічної конфігурації м'язових рухів обличчя (міміки); 3) базова емоція супроводжується чітким та специфічним переживанням, яке усвідомлює людина; 4) базові емоції виникли в результаті еволюційно-біологічних процесів; 5) базова емоція організовує та мотивує людину, слугує її адаптації.

Отже, належність емоції дистресу (горе-страждання) до ряду фундаментальних емоцій дає змогу дійти висновку, що їй притаманне біологічне походження, вона проявляється як вербально, так і невербально.

Емоції зазвичай відрізняються полярністю, тобто наділені позитивним або негативним знаком: задоволення-незадоволення, веселощі-сум, радість-печаль. Наявність напруження, збудження чи протилежних їм станів вносить суттєву диференціацію в емоції [4, с. 513]. Г. Сельє говорить про два види стресу: 1) дистрес, пов'язаний з негативними емоційними реакціями; 2) еустрес, пов'язаний з позитивними емоційними реакціями [2, с. 252]. Зосереджуємо нашу увагу саме на дистресі та його емоційних реакціях – горі та стражданні, які наділені негативним знаком. Отже, емоція дистресу має протилежну до емоції радості та щастя полярність та може передаватися за допомогою емотивів з негативною оцінкою семантикою.

З огляду на морфологічну будову лексеми *distress*, а саме префікс *di-*, який із грецької означає «два», «двічі», «подвійний» («two», «twice», «double»), дистрес є двокомпонентною емоцією. Основними складниками емоції дистресу вважаємо горе та страждання. Перший компонент – горе, в основі якого лежить печаль, породжена втратою близької людини, втратою матеріальних цінностей, нестачею грошей, крахом сподівань, докорами зі сторони. Другий компонент – страждання, яке має характер астеничної емоції (знижує життєдіяльність людини) і найчастіше проявляється у формі емоційного стресу.

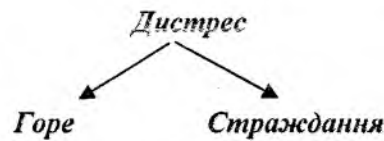

Схема 1. Компоненти емоції дистресу

Номіналізатором емоції дистресу у англійській мові є лексема *distress*, яка позначає також компоненти емоції дистресу – горе та страждання. Словникові дефініції виокремлюють такі лексичні одиниці на позначення горя у сучасній англійській мові – *grief, distress; (смуток) sorrow; (лихо) misfortune, affliction; noem. dole, woe*. Позначають страждання в мовленні за допомогою лексем *suffering, pain, affliction, distress; crucifixion, agony, anguish* [6].

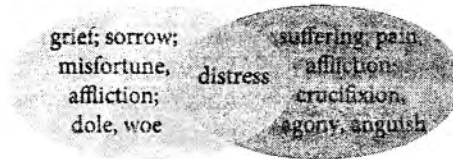

Схема 2.

Згідно з лінгвістичним визначенням поняття дистресу означає зовнішню та зазвичай тимчасову причину великої фізичної та розумової напруги і стресу: «*Distress implies an external and usually temporary cause of great physical or mental strain and stress*» [7]. Робимо висновок, що причинами дистресу стають зовнішні обставини (*external cause*), які викликають емоцію горя-страждання, однак протягом невеликого проміжку часу (*temporary*). Якщо людина не справляється з горем та не проходить етапу адаптації, тоді дистрес переходить у стадію тяжкої депресії.

Емоція дистресу виявляється у *фрустраційній ситуації* (за термінологією І. П. Льїна), адже складову частину дистресу – горе – розглядають як фруструюче переживання і відносять до групи фрустраційних емоцій [2]. Поняття «фрустрація» походить від лат. *frustratio* – розлад (планів), крах (здумів, надій). Фрустрація має значення емоційного стану людини, який виникає після невдачі, незадоволення будь-якою сильною потребою, докорами зі сторони. Ситуацію великого горя та стражданнями розглядаємо як фрустраційну. Під останньою розуміється акт блокування або переривання поведінки, направленої на досягнення значимої цілі [2, с.164].

Прикладом фрустраційної ситуації є стан справ, коли запланована ціль не здійснена:

Boss Chris Mould said: 'We could easily hit a million this year, and that's really distressing. Somebody in a food bank is at the end of their tether. They have run out of resources' (Mirror, published: February 23, 2014).

Фрустраційна ситуація може виникнути раптово (автомобільна аварія) або внаслідок тривалого накопичення неприємних подій та може не відбутися взагалі (*totally avoidable*). ФС може мати катастрофічні наслідки (*a catastrophic effect*) (проілюстровано в наведеному нижче прикладі) для фізичного та психічного здоров'я людини, які завжди приносять людині страждання (*catastrophe is a terrible event in which there is a lot of destruction, suffering, or death*).

Наприклад, мрії стати щасливими батьками здорових дітей не здійснилися через недбалість акушерки, і як наслідок – каліцтво спершу абсолютно здорової дитини. Майкл, батько постраждалої дитини, відчуває горе, яке передається лексемою *distressing*:

Michelle added: 'Nothing can prepare you for something like this. It is hard enough bringing up a perfectly healthy baby, but having to face the prospect of caring for your child for the rest of your life is extremely daunting and distressing. The effect of Toby's birth has not only had a catastrophic effect on him but also on every aspect of family life. I feel very angry that this situation, which appears to have been totally avoidable, has robbed my son of a normal, independent life' (The Guardian, 14 April 2011).

У результаті аналізу статей британської преси 2011–2014 рр. можна виокремити такі фрустраційні ситуації, які викликають емоцію дистресу:

1) акти насильства, такі як вбивство, тероризм, бомбардування, зґвалтування:

'Our rights went when he killed our daughter and we still suffer now and it's over a year'. She said: 'I can't hold the tears back. He's in there (surrounded by) four walls. I'm out here and I've got my freedom.

But I haven't got freedom. He's hurt me and the family. He's wrecked us' (акт насильства – вбивство) (Mirror, published: Feb 23, 2014);

2) неприємна та складна ситуація, спричинена відсутністю грошей, їжі чи інших життєво необхідних речей, наприклад, автомобільна катастрофа, корабельна аварія, критичні погодні умови (торнадо, посуха, зливи та ін.), збанкрутіння:

To be flooded must be appalling and I've nothing but sympathy for the distressed victims (критичні погодні умови – повінь) (Mirror, published: Feb 17, 2014);

It's distressing. Depressing. Destabilising. Imagine those 77 days of being chased for rent that you can't pay... (відсутність грошей) (Mirror, published: Feb 24, 2014);

3) життєві ситуації, які виводять з рівноваги (розлучення, отримання поганих новин, поранення, хвороба, нагромадження стресових ситуацій та ін.):

James McConnachie, however, has a different take. 'I'm going to take a risk and say you don't want a divorce,' he says. 'I think you're hurt, despairing and want him to acknowledge your pain but can't see any other way to make him listen.' (розлучення) (Metro, published: Friday 17 Aug 2012).

Отже, розглядаємо фрустраційну ситуацію як первинний елемент у системі утворення емоції дистресу. Наслідком ФС є втрата, яка лежить в основі емоції дистресу.

Втрачаючи будь-що, людина відчуває горе, адже звикла до усталеного оточення, стосунків, обов'язків. Горе – це глибока печаль з приводу втрати будь-кого чи будь-чого цінного, конче потрібного. І. П. Ільїн зазначає, що горе може виникнути, зокрема, внаслідок тривалої розлуки чи втрати (смерть, руйнування любовних стосунків) людини, до якої є сильна прив'язаність [2, с. 174].

Розглянемо приклад: справу про вбивцю дівчинки подали на апеляцію, чим завдали великого страждання батькам. Емоція дистресу передається за допомогою лексичних одиниць *to inflict fresh agony, to torture*, котрі позначають страждання:

Killer Mark Bridger has inflicted fresh agony on the family of April Jones after launching an appeal against his sentence. 'He's just torturing my family with these legal battles. It's like he's taunting us, like he wants to show he's got the upper-hand,' Mrs Jones told the Sun (Express, published: Mon, December 16, 2013).

Ще одним ініціатором горя може бути серйозна хвороба, каліцтво себе чи близької людини.

Наприклад, жінці поставили діагноз – малярія найтяжчої стадії, яка розвинулась у гемоглобінурійну лихоманку та проблеми з диханням. Хвороба та довгий процес лікування супроводжувалися сильними стражданнями, які вербалізуються за допомогою лексичної одиниці *to suffer*:

I still suffer from aches and pains in my joints, but it's a small price to pay for my survival (Express, published: Sun, December 1, 2013).

Втрата цінного майна, джерела доходів, що означає втрату джерела задоволення, радості, благополуччя, також призводить до страждання.

Головним психологічним чинником горя є втрата близької людини та відповідно втрата ролі (батька, матері, чоловіка, дружини). Втрата може бути тимчасовою (розлука) чи постійною (смерть), дійсною чи уявною, фізичною чи психологічною. Однак будь-яка втрата, яка виникає в результаті фрустраційної події, викликає сильну емоцію дистресу (горя-страждання).

Наприклад, страждання завдає смерть близької, коханої людини, яка загинула в автокатастрофі, та як наслідок – утрата ролі коханої, майбутньої дружини. Горе передається у мові за допомогою лексеми *pain*:

We had the best relationship, he made me smile everyday and I will never be able to mend the pain I'm feeling. He will always be in my heart and I will never move on from the loss that we all have lost (Express, published: December 26, 2013).

Прикладом горя від втрати ролі матері може послужити ситуація, коли 16-річна дівчина була вбита під час захоплення злочинцем автобуса. Горе матері виражається у її мовленні прикметником *grievous*:

The loss of a child is the worst thing that can happen, made me even more grievous by such a senseless crime (The Guardian, published: October 2, 2013).

Вихідною емоцією в горі є печаль [1, с. 439]. Номіналізаторами емоції печалі в англійській мові слугують лексеми *sadness, sorrow, grief, affliction*. Ознакою ядра поняття *distress* є словникове визначення «*distress is a feeling of extreme worry, sadness, or pain*». Наявність лексеми *sadness* у ближній периферії лексико-семантичного поля емоції дистресу доводить те, що печаль може розглядатись як складову частину горя:

In a statement his relatives said: 'Mark enjoyed travelling and had travelled extensively. He will be sadly missed by his family and friends' (Express, published: January 5, 2014).

Для того, щоб дізнатися, як відбувається вербалізація переживання емоції дистресу в мові, проведемо аналіз лексичного рівня. Залежно від того, чи є в позначенні емоції пряма вказівка на переживання дистресу, виділяють експліцитне та імпліцитне мовне позначення емоційного стану. У статті зосереджено увагу на експліцитному мовному позначенні емоційного стану дистресу, тобто на мовних засобах передачі, які прямо називають внутрішнє переживання людини.

Прикладом експліцитного позначення емоції дистресу можуть слугувати такі одиниці: *distress, grief, sorrow, misfortune, affliction, dole, woe, suffering, pain, crucifixion, agony, anguish* (*Our rights went when he killed our daughter and we still suffer now and it's over a year* (Mirror, Feb 23, 2014)). Емоція дистресу (горя-страждання) передається в публіцистичному тексті за допомогою емотивів-виразників, а саме таких частин мови, як іменники (*grief, devastation, pain, suffering, depression, agony, distress, despair, upset, stress*), прикметники (*shocked, devastated, sad, painful, grievous, tortured, anxious, distressed, upset, overwhelmed, aggravate, destabilising*), дієслова (*to suffer, to torture, to stress, to mourn*). Найбільшою частотою вживання характеризуються прикметники – 46 % лексичних слововживань, меншою є частка іменників – 38 % та ще менше дієслів – 15 %. Співвідношення слововживань свідчить про те, що прикметник є провідною частиною мови для передачі емоції дистресу. Прикметники виражають емоційне значення особливо яскраво, адже у виборі прикметника уже відображається суб'єктивне відношення до описуваного предмета або явища, оскільки прикметник виділяє якусь одну його ознаку. Результати дослідження дають підстави вважати, що проаналізована лексика, яка репрезентує емоційний стан дистресу, є здебільшого дескриптивною.

Вербалізація може здійснюватися за допомогою окремих слів та словосполучень, що позначають переживання емоції дистресу *to outpour of grief, cannot be able to mend the pain, to inflict agony* та містять у собі подійні предикати, які виражаються присудками *to outpour, to mend, to inflict* (*завдати, заподіяти страждань*).

Під час аналізу лексичних засобів передачі емоцій було виокремлено такі види дистресу: емоційний (*emotional distress*), психологічний (*psychological distress*), психічний (*mental distress*), тривалий (*sustained/prolonged distress*), фізичний (*physical distress*). Таким чином, можна стверджувати про глобальність впливу емоції дистресу на психоемоційний стан людини, її тривалість та інтенсивність, фізичне вираження в поведінці та мові потерпілого/стражденого.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, дистрес належить до фундаментальних емоцій, має біологічні передумови виникнення, психологічні складники (горе та страждання) і вираження в мові. Зовнішнім чинником виникнення дистресу є фрустраційна ситуація, наслідком якої так чи інакше стає втрата. Людина втрачає роль матері, батька, дружини, чоловіка, друга та ін., матеріальні та духовні цінності, джерело доходів, а отже і благополуччя, здоров'я, самоповагу. Все, що відбувається в емоційній сфері, має мовне вираження. Британська преса багата на мовні засоби, які передають почуття. Опис засобів передачі емоцій у мові та їх психологічного підґрунтя становить науковий інтерес, адже дослідження проводиться в одному з п'яти пріоритетних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень – «Мова та емоції» та має антропоцентричний характер. Перспективою наших подальших розвідок вважаємо вивчення екстралінгвістичного плану передачі емоції дистресу, а також дослідження когнітивного аспекту.

Джерела та література

1. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2002. – 464 с.
2. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. ; М. ; Х. ; Минск : Питер, 2002. – 749 с.
3. Мальцева Л. В. Эмотивно-событийный концепт «горе, беда, несчастье» в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / Мальцева Людмила Валерьевна. – Новосибирск, 2009. – 23 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000 – 712 с.
5. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – 3-е изд. – М. : Книж. дом «Либроком», 2009. – 208 с.
6. АБВУ Lingvo English Dictionary Online [Electronic recourse]. – Mode of access : <http://www.lingvo.ua/uk>
7. Merriam-Webster English Dictionary Online [Electronic recourse]. – Mode of access : <http://www.merriam-webster.com>

Вербицкая Анна. Психологические основы языковой передачи эмоции дистресса. В статье исследуются компоненты психологической основы языковой передачи эмоции дистресса, а именно горя и страдания. Осуществлен обзор британской прессы 2011–2014 гг. и выделены фрустрационные ситуации, инициирующие возникновение горя-страдания: акты насилия, ситуации отсутствия жизненно важных вещей, ситуации, которые выводят из равновесия. Проанализирован основной психологический фактор внутреннего переживания эмоции дистресса – потерю. Сделаны выводы о том, что фрустрационная ситуация есть первичной, вследствие этой ситуации наступает потеря чего-либо или кого-либо и зарождается эмоция дистресса. Сосредоточено внимание на лексических средствах языковой передачи эмоции дистресса. Превалирующее количество средств относится к эксплицитному языковому обозначению. Вследствие анализа статей определены пять видов дистресса: эмоциональный, физический, психологический, психический, длительный, что доказывает глобальность влияния эмоции на жизнь человека.

Ключевые слова: базисная эмоция, дистресс, горе, страдание, потеря, фрустрационная ситуация.

Verbytska Anna. Psychological Grounds for the Distress Verbal Expression. The article examines the components of the psychological grounds of distress verbal expression, namely, grief and suffering. Having carried out a review of the British press of 2011–2014 the frustrative situations were singled out triggering the emergence of grief-suffering: violence, the absence of vital things, the situations that unbalance. Loss as the basic psychological factor of inner experience of the distress is analyzed. The results of the research demonstrate the primary status of frustrative situations in the system of emergence of the distress which occurs due to the loss. Attention is focused on the lexical means of the verbal expression of distress. Prevailing amount of lexical means refers to an explicit verbal expression. Due to the analysis of the articles the five types of distress are identified: emotional, physical, psychological, mental, and sustained/prolonged. The numerous kinds of the distress prove the global impact of this emotion on a person's life.

Key words: basic emotion, distress, grief, suffering, loss, frustrative situation.

Стаття надійшла до редколегії
31.03.2014 р.

УДК 81'42:801.6:[821.111-2.09"19"]

Лідія Гнатко

Авторська ремарка як різновид паратексту в п'єсах «Орфей спускається у пекло» Теннессі Вільямса і «Сваха» Торнтон Вайлдера

У статті досліджено авторську ремарку як різновид паратексту в п'єсах «Орфей спускається у пекло» Теннессі Вільямса і «Сваха» Торнтон Вайлдера. Визначено різновиди ремарок у драматичних творах залежно від їхнього розташування і проведено аналіз щодо виявлення позамовних стилістичних засобів характеристики дійових осіб у середовищі їхнього спілкування.

Ключові слова: ремарка, паратекст, персонаж, лінгвостилістична домінанта.

Постановка наукової проблеми та її значення. Драматургічні тексти неодноразово підлягали науковому аналізу [2; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 16; 17 та ін.], проте їх дослідження залишається актуальним, а лінгвостилістичні особливості авторської ремарки заслуговують на окрему увагу.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у продовженні дослідження драматургічного тексту на матеріалі п'єс американських драматургів середини ХХ ст. Позамовні стилістичні засоби авторської ремарки в п'єсах «Орфей спускається у пекло» Теннессі Вільямса (Tennessee Williams «Orpheus Descending», 1957) [21] і «Сваха» Торнтон Вайлдера (Thornton Wilder «The Matchmaker», 1954) [20]) у порівнянні ще не вивчали. Дослідження у сфері авторської ремарки знаходимо у працях таких сучасних вітчизняних дослідників, як Г. Венецька (англомовна драма абсурду), Л. Мармазова (інтелектуальна драма Т. Стоппарда), Н. Мостова (французькомовна драма) та ін.

Мета статті – виявлення лінгвопрагматичних функцій авторської ремарки в п'єсах «Орфей спускається у пекло» Теннессі Вільямса і «Сваха» Торнтон Вайлдера.